

Živana Hedbeli

Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

PRIVATNO ARHIVSKO GRADIVO

UDK 930.25:347](497.5)
347.23:930.25](497.5)

Izlaganje sa znanstvenog skupa

Izlaganjem, koje se bavi privatnim arhivskim gradivom, od sadašnjeg do stanja u budućnosti, želi se privući pažnju arhivske zajednice na problem privatnoga arhivskoga gradiva, budući da rješenje tog problema nadilazi sposobnosti i snage pojedinca i zahtijeva angažman većeg broja stručnjaka. Izlaganje se temelji na iskustvu autora u radu s dijelom stvaratelja privatnog arhivskoga gradiva: udrugama, političkim strankama i sindikatima. Naša zemlja, uprava, javne službe, jednako kao i privatne osobe, nema dovoljno iskustva s privatnim vlasništvom. Stranke/udruge nemaju svijest o tome da stvaraju gradivo važno za kulturu, povijest ili druge znanosti. Nezanjanje dolazi iz općenite neinformiranosti šire javnosti glede značenja arhiva i arhivskoga gradiva, potpune slobode privatnih pravnih osoba u vođenju uredskog poslovanja, te iz nepoznavanja relevantnih arhivskih zakona i propisa.

Ključne riječi: *privatno arhivsko gradivo, arhivsko zakonodavstvo, privatni arhivi, specijalizirani arhivi*

Stvaranje Republike Hrvatske i novo državno i društveno ustrojstvo dovelo je do niza promjena koje su na posredan i neposredan način zahvatile i područje arhivske službe i arhivskog zakonodavstva. Usporedimo li relevantni arhivski zakon, donesen nakon stvaranja nove države (Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 105/1997), s prethodnim, donesenim u doba socijalizma (Zakon o zaštiti arhivske građe i arhivima, NN 25/1978), jedna od bitnih novosti je uvođenje pojmova držav-

nog vlasništva, javnog i privatnog gradiva te privatnih pravnih i fizičkih osoba, umjesto pojmova društvenog vlasništva, društvenih organizacija, građansko-pravne osobe i građana.

Privatnim arhivskim gradivom smatra se arhivsko gradivo nastalo djelovanjem privatnih pravnih i fizičkih osoba, ukoliko nije nastalo u obavljanju javnih ovlasti ili u obavljanju javne službe i ako nije u državnom vlasništvu.

U stvaratelje i imatelje privatnog arhivskog gradiva spadaju:

- udruge (npr. *DOBROVOLJNO VATROGASNO DRUŠTVO U GOSPODARSTVU; "SLOBODA" D.D. TVORNICA KEKSA I KRUHA; HKUD "ŽELJEZNIČAR"; ZELENA AKCIJA*)
- političke stranke (npr. *HRVATSKA KRŠĆANSKA DEMOKRATSKA UNIJA; MARDARSKA NARODNA STRANKA HRVATSKE*)
- sindikati (npr. *NEZAVISNI STRUKOVNI SINDIKAT MEDICINSKIH SESTARA I TEHNIČARA HRVATSKE; HRVATSKI STRUKOVNI SINDIKAT MEDICINSKIH SESTARA – MEDICINSKIH TEHNIČARA*)
- vjerske ustanove (npr. *CRKVA CJELOVITOG EVANĐELJA; ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB*)
- gospodarski subjekti (npr. *DIONA trgovačko dioničko društvo; PRIVREDNA BANKA ZAGREB d.d.; Češljaonica "ANA"*)
- strana predstavništva (npr. *Institut Otvoreno društvo – Hrvatska, Predstavništvo Instituta otvoreno društvo – Zagreb; Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Predstavništvo u Republici Hrvatskoj*)

i slično, a k tome valja pribrojati i privatne fizičke osobe.

Najpozitivnija odredba našeg arhivskog zakonodavstva je ona koja govori kako je gradivo zaštićeno bez obzira u čijem je vlasništvu ili posjedu, odnosno kod koga se nalazi, te je li registrirano ili evidentirano. Ipak, važeći arhivski zakon, unatoč tomu što je cijeli jedan njegov segment posvećen privatnom gradivu, nedorečen je i nejasan. Iako se u čl. 29 definira što se smatra privatnim arhivskim gradivom, nije potpuno jasno kako svo privatno arhivsko gradivo treba biti zaštićeno, što je posebno vidljivo u kontaktu s privatnim pravnim osobama. Hrvatski državni arhiv je 2000. godine uputio dopis bivšim i sadašnjim parlamentarnim strankama te dijelu udruge, u kojem su, pozivajući se na važeći zakon, traženi podaci o njihovom gradivu te najavljen pregled. Veći dio udruge i stranaka uopće nije odgovorio na dopis, a dio onih koje su poslale odgovor izjavio je kako ne posjeduju arhivsko gradivo. Prva i najčešća opaska koja se čuje prigodom nadzora ili kontakata sa stvarateljima privat-

nog arhivskog gradiva je da oni takvo gradivo nemaju. Očito je kako, barem dio njih, privatno- pravne osobe nisu svjesne da jesu stvaratelji gradiva, da posjeduju arhivsko gradivo, te da su obvezni pridržavati se odredbi arhivskog zakona.

Provedba načela zaštite gradiva, bez obzira u čijem se vlasništvu ili posjedu nalazi, nije jasna. Počnimo od čl. 32 koji kaže: "Na stvaratelje i imatelje privatnoga arhivskog gradiva na odgovarajući se način primjenjuju odredbe ovoga Zakona o javnom arhivskom gradivu, osim ako ovim Zakonom nije drukčije određeno." Iz toga bi proizlazilo kako su obveze imatelja privatnoga arhivskog gradiva jednake obvezama imatelja javnoga arhivskog gradiva, koje su taksativno navedene u čl. 7. No čl. 33 određuje: "Imatelji privatnoga arhivskog gradiva koji iz bilo koje osnove čuvaju arhivsko gradivo ili pojedinačne dokumente trajne vrijednosti, obvezni su:

- obavijestiti nadležni državni arhiv o posjedovanju gradiva,
- čuvati gradivo i poduzimati mjere potrebne za njegovo sigurno čuvanje i zaštitu,
- srediti gradivo i izraditi popis,
- dopustiti ovlaštenoj osobi nadležnoga državnog arhiva da pregleda gradivo i po potrebi provede sigurnosno snimanje."

Ponavljjanje obveza je zbunjujuće, posebice stoga što su zakonom nabrojane obveze stvaratelja i imatelja javnoga arhivskoga gradiva daleko veće, od stručne osposobljenosti djelatnika u pismohrani, do primjerenog prostora i opreme za smještaj i zaštitu gradiva. Prema Zakonu nije jasno da li npr. jedna Diona ili Privredna banka moraju redovito odabirati arhivsko iz registraturnog gradiva, imati pismohranu i adekvatno osposobljenog djelatnika ili je to ostavljeno njihovoj dobroj volji.

Dodatnu nejasnoću stvaraju važeći provedbeni propisi: 1. Uputstvo o vođenju evidencije u arhivima (NN 7/63), 2. Uputstvo o evidenciji arhiva i zbirki arhivske građe (NN 12/67), 3. Pravilnik o odabiranju i izlučivanju registraturne građe (NN 36/81), 4. Pravilnik o polaganju stručnih ispita u arhivskoj struci (NN 38/81), 5. Uputstvo o predaji arhivske građe arhivima (NN. 33/87), 6. Uputstvo o vrednovanju registraturne građe (NN 33/87), 7. Pravilnik o polaganju ispita o stručnoj osposobljenosti radnika za zadatke i poslove zaštite arhivske i registraturne građe izvan arhiva (NN 17/88), 8. Pravilnik o zaštiti arhivske i registraturne građe izvan arhiva (NN 17/88), 9. Popis imalaca arhivske i registraturne građe prve i druge kategorije u nadležnosti Arhiva Hrvatske (NN 15/89)), doneseni u doba socijalizma, na temelju tadašnjih zakona i tadašnjom terminologijom, dakle u uvjetima u kojima privatno vlasništvo, u današnjem smislu riječi, nije postojalo.

Uputstvo o vrednovanju registraturne građe (NN 33/1987) kaže kako se vrednovanje registraturnog gradiva provodi primjenom kriterija kao što su društvena uloga i značenje stvaraoca registraturne građe, vrijeme i mjesto njena postanka, stu-

panj sačuvanosti i sadržajna fizionomija građe, njezina unikatnost i autentičnost, reprezentativnost i posebne vrijednosti. Utvrđivanje stupnja sačuvanosti, unikatnosti, autentičnosti i reprezentativnosti gradiva zahtijeva kontakte s imateljima odnosno stvarateljima. Za vrednovanje je također potrebno da imatelj gradiva izradi posebnu listu, što također zahtijeva angažman arhiva. U Republici Hrvatskoj je registrirano oko 20.000 udruga, preko 100 političkih stranaka i preko 700 sindikata. Jasno je da hrvatska arhivska služba nema dovoljno materijalnih ni ljudskih sredstava za kontakt s tolikim brojem privatnih stvaratelja. Nalazimo se u "začaranom krugu". Za vrednovanje gradiva, odnosno kategorizaciju imatelja, potrebno je njegovo poznavanje, što kod privatnog gradiva, posebice novoosnovanih pravnih osoba, znači da barem jedanput moramo kontaktirati stvaratelja, a naša su nastojanja upravo suprotna. Mi želimo unaprijed odrediti vrijedno gradivo, odnosno kategorizirati stvaratelje, kako bismo svoja sredstva usmjerili na njih, bez rasipanja na gradivo/stvaratelje koje mi ne smatramo značajnima.

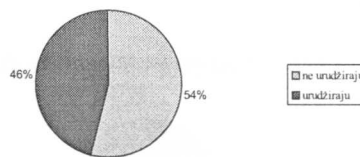
Člankom 30 važećeg Zakona određeno je da Hrvatski državni arhiv utvrđuje popis imatelja gradiva u privatnom vlasništvu, za koje po svojoj stručnoj ocjeni utvrdi da su od interesa za državu. U gore spomenutom Uputstvu kao kriterij vrednovanja se navodi "društvena uloga i značenje stvaraoca registraturnog gradiva". Danas istodobno postoje Nezavisni strukovni sindikat medicinskih sestara i tehničara Hrvatske kao i Hrvatski strukovni sindikat medicinskih sestara – medicinskih tehničara. Na osnovi čega možemo reći da je prvi značajniji za državu od drugoga ili obratno? Kako ćemo odrediti njihovu društvenu ulogu? Što ako se osnuje i treći sindikat medicinskih sestara i tehničara, koji će u svom nazivu imati riječ "hrvatski" ili "Hrvatske" što upućuje na, ako ne stvarno, a ono barem željeno rasprostiranje djelatnosti sindikata na područje cijele Republike Hrvatske? Veličina i važnost privatnih osoba se mijenja, te tako jedna politička stranka može biti 4 godine u parlamentu, pa 4 godine ne, pa onda opet da. Ako se sjetimo izbora 2000. male, tzv. nevladine udruge su pokrenule akciju "GONG". Da li arhivska služba ima dovoljno informacija za prosudbu jesu li te udruge uistinu svojim djelovanjem utjecale na rezultate izbora ili nisu?

Država odvaja proračunska sredstva za rad dijela privatnih pravnih osoba. Mogli bismo neoprezno reći: "u redu, ako ih država već djelomično ili u potpunosti financira, znači da su važni za državu, pa je onda i njihovo gradivo važno". To nije uvijek tako. Uzmimo za primjer jednu od udruga političkih zatvorenika. Njenu registraciju, statut i ostale relevantne dokumente naći ćemo u tijelima državne uprave. Ono važno što ostaje su članski dokumenti – no, da bi fizička osoba postala član udruge, mora donijeti potvrdu izdanu od nadležnih državnih tijela da je bila politički zatvorenik, dakle i te su informacije već sačuvane negdje u javnom gradivu. Posebno je pitanje imamo li mi uopće pravo pitati privatnu pravnu osobu za izvore financiranja.

Stanje gradiva privatnih stvaratelja se, barem prema saznanjima do kojih sam ja došla prigodom obavljanja nadzora, nije promijenilo od stanja navedenog u *Preporuci o zaštiti i čuvanju arhivsko-registraturne građe u političkim i društvenim organizacijama*, koju je 11. prosinca 1961. donio Savjet za kulturu NR Hrvatske, br. 4274/1-1961. (prema knjizi *Arhivi i arhivsko gradivo*, Zbirka pravnih propisa 1828-1997, priredio Marijan Rastić, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 1998): "arhivsko se gradivo uništava, prisvaja, veoma često loše smještava, nalazi se i po stanovima dužnosnika, a u pravilu je ili potpuno nesređeno ili neznatno sređeno, društvene i političke se organizacije osnivaju, reorganiziraju i likvidiraju, a da o tome nije obaviješten nadležni povijesni arhiv." Za ilustraciju sadašnjeg stanja gradiva privatnih stvaratelja uzet ćemo stanje gradiva 15 bivših ili sadašnjih parlamentarnih stranaka, sa sjedištem u Zagrebu, čiji sam stručni nadzor obavila tijekom 2000. i 2001. Naglasit ću da su neke od bivših društveno-političkih organizacija sada stranke. Pogledajmo zajedno što se u 40 godina promijenilo.

Niti jedna novoosnovana stranka nije izvijestila HDA o svom osnivanju, promjeni statusa ili adrese, posjedu gradiva, a samo je jedna, prije nadzora kojeg je obavio HDA, zatražila savjet glede sređivanja i pohrane svog gradiva.

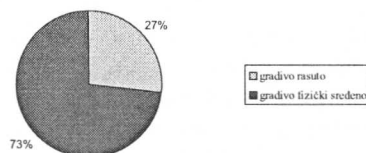
Stranke spise ne urudžbiraju ili je urudžbiranje djelomično/nemarno – 54% (8 od 15)

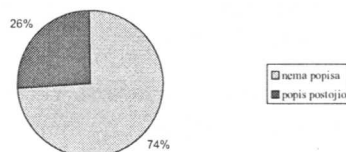
Neuredno ili nikakvo odlaganje spisa znači da se npr. ne urudžbiraju spisi naslovljeni na osobu ili spisi dostavljeni po dostavljaču, te da se urudžbiraju samo oni spisi koje zadužena osoba smatra važnima. Stranke uglavnom nemaju formalizirano i uređeno uredsko poslovanje, što je s jedne strane posljedica toga da ih nijedan zakon na to ne obvezuje, a s druge strane da stranke, kao i ostali privatni stvaratelji, svoja sredstva i ljude prvenstveno usmjeravaju na svoju primarnu djelatnost te da im je sve što za njih nije primarno i na što ih zakon ne prisiljava, od drugorazredne važnosti. U udrugama/strankama u najvećem broju slučajeva rade volonteri, okupljeni oko postizanja nekog cilja ili udruženi nekim interesom i najčešće znaju samo zakone koji su im važni za ostvarivanje cilja zbog kojeg su se udružili odnosno za otvaranje računa kod ZAP-a, eventualno natjecanje za dotaciju od države i sl. Uredsko poslovanje stranaka/udruga ovisi o tome da li osoba koja ga obavlja ima isku-

stva u tome ili ne. Stranke/udruge najčešće ne vode urudžbeni zapisnik, a kamoli kazalo, a dokumenti su im bitni samo za obavljanje tekućih poslova.

Gradivo je fizički nesređeno (rasuto) – 27% (4 od 15)

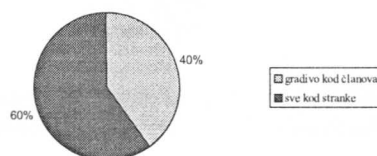

Stranke nisu popisale svoje gradivo – 74% (11 od 15)

U Zakonu se navodi kako su imatelji privatnog arhivskog gradiva obvezni srediti gradivo i izraditi popis, a ukoliko to nisu u mogućnosti, dužni su dopustiti nadležnom državnom arhivu da to učini o trošku imatelja. Meni osobno nije jasno što znači da netko nije u mogućnosti srediti gradivo i izraditi popis, te tko određuje da se radi o takvom slučaju.

Dio gradiva stranke se nalazi kod bivših ili sadašnjih članova – 40% (6 od 15)

Alarmantno je što je gradivo koje se nalazi kod pojedinaca pretežito ono nastalo na samom početku pojave višestranačja u Hrvatskoj, dakle gradivo nastalo u razdoblju 1989-1991. Jasno je da gradivo nisu odnijele tajnice ili vozači stranke. Dokumente mogu uzeti važniji dužnosnici stranke, dakle one osobe koje u načelu obnašaju i neku javnu funkciju. Ako se tako odnose prema gradivu stranke kojoj pripadaju, gdje je jamstvo da se tako ne odnose i prema javnom gradivu.

Svi u novinama možemo pročitati kako se određene osobe hvale dokumentima koje imaju u svom posjedu. Ja do sada nisam čula, a dopuštam i nadam se da nisam dovoljno informirana, da su nadležna državna tijela i/ili nadležni arhivi poduzeli ne-

ku akciju glede toga. Možemo reći da vraćanje javnih i privatnih dokumenata, koji su u posjedu pojedinaca, pravnoj osobi kojoj pripadaju, nije u nadležnosti arhiva, no time izbjegavamo svoju odgovornost, jer zakon jasno govori da je registraturno gradivo arhivsko gradivo u nastajanju, te sukladno tomu i zaštićeno.

Jasno je da cijela zemlja, uprava, javne službe, jednako kao i privatne osobe, nemaju dovoljno iskustva s privatnim vlasništvom. Najveći problem kod privatnog vlasništva je po mom mišljenju to, što nije jasno što država smije i može nametnuti, te su stoga i zakoni nedorečeni i još uvijek proizlaze iz duha socijalizma. Kod privatnoga arhivskog gradiva se to najviše odražava tako, da zapravo nisu jasne stvarne obveze privatnih imatelja i mjere koje nadležni arhiv može poduzeti glede njihova sprovođenja, nije jasno do koje mjere arhivi mogu sudjelovati u cjelokupnom životnom ciklusu klasičnog i nekonvencionalnog privatnog gradiva, kako i pod kojim uvjetima privatni stvaratelji mogu dati svoje gradivo na korištenje – tu prvenstveno mislim na zaštitu privatnosti, ali i na zaštitu nacionalne sigurnosti i interesa Republike Hrvatske. Poseban je problem sudbina gradiva u slučaju prestanka rada privatnih stvaratelja. Nadležna državna tijela uredno ovjeravaju statute privatnih osoba u kojima se kaže kako će u slučaju prestanka te pravne osobe njena imovina biti razdjeljena siromasima ili fizičkim osobama – osnivačima pravne osobe. Ako nadležna državna tijela ne znaju da dokumenti spadaju u imovinu, te da gradivo nastalo radom pojedine pravne osobe čini cjelinu i ne smije se dijeliti, kako možemo očekivati da to znaju "obični ljudi"?

Stranke/udruge nemaju svijest o tome da stvaraju gradivo važno za kulturu, povijest ili druge znanosti. Neznanje dolazi iz općenite neinformiranosti šire javnosti glede značenja arhiva i arhivskoga gradiva, potpune slobode privatnih pravnih osoba glede vođenja uredskog poslovanja, te iz nepoznavanja relevantnih arhivskih zakona i propisa. Na opasku da nepoznavanje zakona nije izgovor, podsjećam kako je prije nekoliko godina, kada smo svi postali obvezni prijavljivati porez, vođena vrlo aktivna kampanja obavještavanja javnosti o budućim obvezama građana. Isto je tako sada i s mirovinskom reformom. Mislim da je na nama zadaća da informiramo javnost i privatne stvaratelje o obvezama koje imaju. Ne kažem da se to ne radi i sada, ali očito ne dovoljno aktivno, ne dovoljno široko i očito ne na razini koja bi svima omogućila da shvate o čemu se radi.

Osim akcije šireg obavještavanja javnosti potrebno je djelovati na još nekoliko razina. Jedno je zakonodavstvo. Zakon i provedbeni propisi trebaju uistinu proizlaziti iz novog društvenog uređenja. Po mom bi mišljenju u arhivskom zakonu trebalo vrlo jasno odvojiti pravne od fizičkih privatnih osoba, te navesti kako sve privatne osobe svojim radom stvaraju arhivsko gradivo koje potpada pod zaštitu zakona. Obveze privatnih pravnih osoba trebaju biti daleko preciznije navedene, jednako kao i

kazne u slučaju njihova neizvršavanja. Isto je i s privatnim fizičkim osobama. Obveze i prava arhiva glede privatnog gradiva također trebaju biti jasniji i precizniji. Podrazumijeva se da bi u donošenju novih zakona i propisa trebalo uključiti i same privatne stvaratelje.

Poseban je problem vrednovanje gradiva i kategorizacija stvaratelja. Možemo li mi predvidjeti hoće li neka mala udruga, koja se nama danas čini nevažna, za 30 godina prerasti u vodeću političku stranku? Možemo li mi sa sigurnošću reći koje će teme zanimati neke buduće korisnike: da li će to biti, naprimjer, male vjerske zajednice ili alternativna medicina ili homoseksualnost ili prava žena, djece ili nacionalnih manjina? Mislim da ne možemo. Stoga smatram kako uopće ne bismo smjeli kategorizirati privatne stvaratelje, ali moramo utemeljiti arhivsku inspekcijsku službu za privatno gradivo, koja ne bi samo obavljala nadzor nad čuvanjem i zaštitom cjelokupnog privatnog gradiva, već i davala savjete i upute. Druga je mogućnost, s obzirom da privatno arhivsko gradivo ne mora doći u arhiv, da se arhivska služba bavi isključivo onim privatnim stvarateljima i imateljima koji joj se obrate za savjet i pomoć.

Specijalizirani i privatni arhivi bi svakako pridonijeli očuvanju privatnog gradiva. Smatram također da se trebamo boriti i da djelatnici u pismohranama i arhivima, bilo privatnim ili javnim, imaju ne srednju, već visoku stručnu spremu i položen stručni ispit. Normalno je da u knjižnici, bez obzira kojoj, radi bibliotekar, pa ne vidim razloga da tako ne bude i s arhivima ili pismohranama.

Očito je da arhivska služba treba zauzeti daleko jasniji i aktivniji stav od sadašnjeg prema arhivskom gradivu. Do sada sam često čula, kad bi se radilo o nekoj privatnoj osobi i njenom gradivu, opaske u stilu: "Ako oni ne smatraju sebe važnima, nećemo ih smatrati ni mi." Mislim da takav stav nije u redu. Naša je zadaća da štitimo cjelokupno gradivo, bez obzira na to želi li neki stvaratelj ispunjavati svoje obveze ili ne. Mi smo ti koji ga moraju prisiliti da ih ispunjava. Nisam čula da bi MUP kod izdavanja prometne dozvole za vozilo rekao: "Ako netko neće na tehnički, ne mora", ili da bi se vlasnici privatnih automobila bunili što moraju na tehnički pregled ili to smatrali zadiranjem u svoju privatnost i vlasništvo. Razlika je isključivo u tome što su o tehničkom pregledu svi obaviješteni, a prosječni građanin u životu nije nogom stupio u arhiv i nije mu jasno što je to arhivsko gradivo. Smatram da za takvo stanje nisu odgovorni građani već mi.

Arhivi vole za sebe reći da su memorija jednog društva, države ili naroda. Jasno je da svaki čovjek treba svoju memoriju. Memoriju podjednako čini i javno i privatno gradivo. Ukoliko se vrlo brzo odnos arhivske službe i samih privatnih osoba prema pohrani i čuvanju privatnog gradiva ne promijeni, ogromne su šanse da sadašnje i buduće generacije, bilo običnih građana bilo znanstvenih istraživača, neće imati na raspolaganju izvorno nastalo gradivo, budući da ono neće postojati.

Summary

PRIVATE ARCHIVAL RECORDS

The paper deals with problems related to private archival records: from the status of archives placed in the filed; the present legislative; methodology of categorization of private records owners; general and individual retention schedules for specific types of records' creators; to (ill) success of archival service in assuring existence and access of this more that important part of the memory of the people to the future generation.

The year 1997 archival law basic principles of regarding private archival records are not essentially new. The law declares equal treatment of public and private records, which is still not realized. Private archival records protection clearly shows all imperfection of archival service existing practice.

Every day work on the private archival records protection raise many questions, among them:

- private records creators' insufficient awareness on necessity of formalized and arranged records management;
- private records creators' real obligations and authorized archives relevant measures;
- archives' share in the complete life cycle of paper and other private record;
- qualification of people working in the private creators' offices and registry offices;
- destiny of records when private creators end its existence;
- consultation of private records; and private records protection from all the segments of state and people life.

The fact that public administration and archival service together with private creators need to proclaim, on the basis of experience gained through work and business in the system of private ownership and market-economy, new laws and regulations on private creators records management and protection of private archival records can not be disputed. If this pressing issues will not be settled soon, and laws not be really carried out, our offspring will have no problem with private records, since it will not exist.

Keywords: private archival records, archival legislation, private archives, specialized archives

